

21

Gijs van Oenen

**De publieke
ruimte bewaken -
door onszelf in
acht te nemen**

Gijs van Oenen Wijsbegeerte, Erasmus Universiteit Rotterdam

Deze bijdrage gaat over de grenzen aan de publieke ruimte. Dat wil zeggen, over de mogelijkheden en de obstakels van openbare interactie tussen burgers. Mijn uitgangspunt is dat deze interactie onderhevig is aan ingrijpende transformatieprocessen. Ik bouw hiermee voort op het thema van 'de val van de publieke mens', zoals dat - in verschillende vormen - te vinden is in werk van Hannah Arendt, Jürgen Habermas en Richard Sennett. Centrale gedachte is dat de moderne burger zich niet ten volle kan verwerkelijken wanneer hij zich niet als actor kan manifesteren in de publieke ruimte, als deelnemer aan een project van collectieve deliberatie en expressie.

Zo'n opstelling is voor moderne actoren allesbehalve vanzelfsprekend. Een veelheid aan maatschappelijke en politieke processen (ver)leidt hen ertoe, hun heil vooral in de privé-sfeer te zoeken. Zo was er in de negentiende eeuw de invloed van de romantiek, en in de twintigste eeuw die van de consumptie- en massacultuur; beide ontwikkelingen waardoor de mens geneigd raakte zijn identiteit te situeren in zijn innerlijke, persoonlijke leven. En zo zien we tegenwoordig, als reactie op de globalisering en het gevoel van onveiligheid, een hang naar duidelijke en begrensde verhoudingen en een geborgen bestaan. Denk aan veelverkochte titels van Geert Mak als 'De eeuw van mijn vader' en 'Hoe God verdween uit Jorwerd.' Mede vanwege deze tendensen bestaat er een voortdurende druk op de kwaliteit van de publieke ruimte en zien instanties in politiek, kunst en cultuur het als hun taak die ruimte actief te beschermen tegen de tendensen naar een private invulling van 'het goede leven'. Daarom houden bestuurders, architecten, stedenbouwkundige en planologen zich altijd ook bezig met de vraag naar de vormgeving en het gebruik van de publieke ruimte. En dan niet louter op een pragmatische, instrumentele wijze. Zoals: hoe komen verkeersstromen van A naar B? Of: hoeveel publieke voorzieningen zijn nodig per tienduizend inwoners? Minstens zo belangrijk is de vraag: hoe maken we de burgers, de gebruikers dus van de openbare ruimte, tot mede-producenten van die ruimte? Hoe bevorderen we,

met andere woorden, betrokkenheid van burgers met de openbare ruimte en met de publieke zaak? Of zoals tegenwoordig wel wordt gezegd: met 'normen en waarden'?

Deze vraag naar het engagement kreeg in de jaren zestig en zeventig een sterk interactieve invulling. Burgers eisten betrokkenheid bij het openbaar bestuur en lieten dat blijken via allerlei manifestaties en acties. Een groot-scheepse democratisering werd doorgevoerd, die ervoor zorgde dat betrokkenheid bij het proces van politiek en van openbaar bestuur vanaf eind jaren zeventig in wezen als een vanzelfsprekendheid wordt ervaren. Zo herinner ik mij dat begin jaren tachtig als opstel-onderwerp in het landelijk eindexamen 'inspraakgebreken' kon worden gekozen - tien jaar eerder stond 'inspraak' nog nauwelijks op datzelfde lijstje.

Dat de interactiviteit gemeengoed is geworden, betekent ook dat zij geaccommodeerd is in het proces van openbaar bestuur. Zo kennen we sinds de jaren zeventig het principe van 'doelmatig onderhandelend bestuur', waarmee in feite de democratie, als openbaar platform van discussie en manifestatie, vervangen werd door een vorm van competent onderhandelen. De publieke zaak werd steeds meer vertaald tot kwestie van adequaat beargumenteerd privaat belang. Als mengvorm ontstond de NIMBY: iemand die zich met de publieke discussie engageert, maar alleen omdat en voorzover zijn private belangen in het geding zijn. Aldus vond een verschuiving plaats van 'betrokkenen' naar 'stakeholders', een subtiele maar duidelijke verandering in de vorm van het engagement.

Hiermee doemde (voor het eerst) de vraag op naar 'de grenzen van de interactiviteit'. Hoeveel interactiviteit was wenselijk, zinvol of draaglijk voor de moderne burger? Respectievelijk voor het openbaar bestuur? In hoeverre kan interactiviteit nog worden opgevat als een manifestatie van betrokkenheid of engagement? Of is het meer een kwestie geworden van 'going through the motions', waarbij uiteindelijk het openbaar bestuur verwordt tot een expertise in 'governance' - de nachtmerrie van Michel Foucault?

Mijn these is dat publieke ruimte en publiek engagement voor ons nog steeds wezenlijk interactief van aard is, maar dat tegelijkertijd binnen de publieke sfeer steeds meer vormen en uitingen ontstaan van privaat engagement. Of misschien beter gezegd: van geprivatiseerd engagement in de publieke sfeer. De betrokkenheid bij de publieke sfeer transformeert steeds meer tot kwestie van loutere aanwezigheid, een engagement dat niet meer verbonden is aan een voor of tegen, maar louter aan een 'erbij zijn'. Aanwezigheid in de publieke ruimte transformeert tot een 'verblijven', of een 'verwijlen'. Er is nog steeds sprake van interactiviteit in de publieke ruimte, meer wellicht zelfs dan vroeger, maar deze wordt steeds meer en steeds vaker privaat gericht en privaat beleefd.

Deels is dit een kwestie van cultureel-technologische ontwikkeling. Een typisch voorbeeld hiervan is de cultuur van walkman, discman en mobiele telefoon, alle voorbeelden van geprivatiseerde (of privatiserende) technologische 'media'. De eerste twee maakten het mogelijk om binnen een publieke ruimte op intense wijze privaat geëngageerd te zijn, namelijk met de eigen muziek. Veel meer dan met bijvoorbeeld een boek voelt men zich zo eerder de regisseur van de eigen beleving, dan deelnemer aan de publieke sfeer. In nog veel sterkere mate geldt dit voor de mobiele telefoon. Hiermee kan men intens en werkelijk interactief zijn met intimi buiten de publieke ruimte waarin men zich bevindt. Interactiviteit raakt zo op complexe wijze vervlochten met intimiteit, op een radicaal nieuwe - want high-tech gemedieerde - wijze.

Deels echter staat deze nieuwe, ambigue beleving ook los van technologische mediatie. Moderne demonstraties en andere massa-meetings zijn treffende voorbeelden daarvan. Zo was er maar weinig verschil tussen de grote vakbondsmanifestatie op het Museumplein in Amsterdam en het afscheid voor André Hazes in de Amsterdam Arena, eind 2004. In beide gevallen ging het vooral om het samenzijn: verwijlen in een strak geregisseerde en gemedieerde omgeving. Men kwam vooral samen om met anderen, in de publieke ruimte, een hoogst individuele emotie te beleven:

rouw, boosheid, vreugde, het maakt in wezen niet uit, het gaat primair om het erbij-zijn.

Een dringende vraag is daarom: in hoeverre zijn wij nog in staat en bereid onze interactieve vermogens - die wij wel degelijk nog bezitten - te gebruiken voor de instandhouding van de publieke ruimte? Dit is in wezen ook de vraag die de minister-president en de WRR stelden in de discussie over 'normen en waarden'. Anders dan de premier kwam de WRR tot de conclusie dat hedendaagse burgers algemeen aanvaarde maatschappelijke normen wel degelijk kennen en onderschrijven. In die zin is er met het normbesef niets mis. Moderne burgers hebben echter wel problemen zichzelf naar die normen te gedragen. Ze hebben zelfs de neiging zichzelf in dat opzicht incapabel te verklaren. Ze slagen er niet meer in zichzelf de wet op te leggen; in Kantiaanse termen slagen ze er niet meer in autonoom te zijn.

Mijn duiding van dit probleem is dus dat burgers er steeds meer toe geneigd zijn, de uitoefening van hun interactieve vermogens te privatiseren. De publieke sfeer bestaat voor hen dan vooral nog als een decor voor hun geprivatiseerde interactieve beleving. En dus krijgt ook de interactiviteit die aan de publieke sfeer eigen en inherent is zo'n 'decorfunctie'. Dat wil zeggen: men is geneigd die functie voor gegeven aan te nemen en voor eigen (interactieve) doeleinden aan te wenden, zonder zich te realiseren dat de eigen interactiviteit (en die van anderen) ook nodig is om het décor van de publieke sfeer in stand te houden. Daar bovenop komt dan nog de vraag naar de intrinsieke waarde van publieke interactiviteit, zoals die wordt benadrukt door Arendt, Habermas en Sennett.

De klassieke praktijk van het gedogen beschouw(de) ik als een 'oefening' in interactieve vermogens, mede in en door een verkenning van de grenzen van interactiviteit. Een gedoogpraktijk ontstaat wanneer en doordat men interactief poogt een oplossing te vinden voor een probleem dat met behulp van formeel gestelde en erkende normen niet kan worden opgelost. Het getuigt dus niet van minachting of desinteresse voor zulke nor-

men, maar van een - impliciet of expliciet - besef dat het falen van zulke normen interactief moet worden opgelost. Zelfs, of misschien wel in het bijzonder, wanneer zulke oplossingen een schending betekenen van de formele wet.

Ik meen dat er nog steeds dringende behoefte is aan de soort van 'leerschool' omtrent normen en sociaal aanvaardbaar gedrag die gedoogpraktijken - nolens volens - creëren. Ik zie echter verschillende ontwikkelingen die de creatie van zulke 'vrijplaatsen' of 'broedplaatsen' bedreigen. Ten eerste de nadruk op 'scherpe grenzen', 'helderheid' en 'duidelijkheid' van normen, die zou zorgen voor een betere handhaving van de openbare orde dan wel de rechtsorde. Een goed voorbeeld is de zero-tolerance gedachte in de rechtshandhaving, namelijk om juist bij kleine overtredingen strikt te gaan handhaven, bijvoorbeeld uitgedragen door oud-korpschef Kuiper van de Amsterdamse politie.

Ten tweede de tendens dat normen niet door 'gebruikers' zoals burgers hoeven te worden geïnternaliseerd, wanneer ze ook in systemen en netwerken kunnen worden 'geïmplementeerd'. Een typisch voorbeeld is de chipkaart voor het openbaar vervoer, die ongewenste aanwezigheid in stations en treinen onmogelijk moet maken.

De tweede strategie miskent dat normen geïnternaliseerd moeten worden om een interactieve cultuur in stand te houden. Beide strategieën missen de noodzaak van een praktische leerschool in de realisatie van normen, een 'leerproces' dat juist plaats kan vinden waar een zekere ambiguïteit bestaat omtrent wat toegestaan of verboden is en waarin mensen dus zelf gedwongen worden te reflecteren en verantwoordelijkheid te nemen - gegeven natuurlijk bepaalde gunstige (respectievelijk dwingende of dringende) randvoorwaarden.

In dit licht is het de moeite waard te experimenteren met minder, in plaats van meer expliciete gezagsuitoefening door autoriteiten. Bijvoorbeeld: niet nog meer verkeersborden en stoplichten, maar juist kruisingen zonder aanwijzingen, zodat men wel gedwongen wordt zelf voorzorgen te nemen

(het rotonde-principe). Of, wat provocerder: niet twee scheidsrechter om voetbalelfallen in toom te houden, maar het juist eens proberen zónder scheidsrechters. Dan zal wellicht het besef terugkeren dat men zelf mede verantwoordelijk is voor het in stand houden van een sociaal aanvaardbare, breed onderschreven cultuur van regels, normen en waarden in de publieke ruimte.